

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2016:21

ARKEOLOGISK FÖRUNDERÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Bebyggelse under Torgparken i Askersund

Förundersökning i form av schaktningsövervakning vid anläggande av
ny park inom fornlämning Askersund 187:1, Askersunds kommun, Närke

Leif Karlenby

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2016:21

ARKEOLOGISK FÖRUNDERÖKNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Bebyggelse under Torgparken i Askersund

Förundersökning i form av schaktningsövervakning vid anläggande av
ny park inom fornlämning Askersund 187:1, Askersunds kommun, Närke

Leif Karlenby

Lst dnr 431-4728-2014

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

© 2016 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2016:21

Författare Leif Karlenby

Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse

Omslagsfoto En dam i blått glas. Foto av Leif Karlenby.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_150001

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	5
Bakgrund och kulturmiljö	6
Kort om Askersunds historia.....	6
Branden i den Sundbladska gården.....	7
Syfte och frågeställningar.....	8
Metod och genomförande.....	9
Beskrivning av dokumentation och insamling av fynd	10
Resultat	11
Områdesbeskrivning	13
Det östra området	13
Det mittersta området	14
Det västra området	14
Byggnadskonstruktioner.....	14
Stensyll	15
Spis- och ugnsfundament	18
Träkonstruktioner	18
Stenläggningar och gårdsplaner.....	21
Identifierade byggnader och fasindelning	21
Fasindelningen och fynden.....	24
En tolkning av bebyggelsen i kvarteret.....	27
Fas 1 – före branden år 1776	27
Fas 2 – spår efter den sundbladska gården	27
Efter branden den 18 december 1880.....	30
Utvärdering av resultaten	
i förhållande till undersökningsplanen	31
Referenser	33
Tekniska och administrativa uppgifter.....	34
Bilagor	35

Bilaga 1. Lista över arkeologiska objekt

Bilaga 2. Anläggningar och topografiska objekt

Sammanfattning

Askersunds kommun planerade att utveckla torgparken norr om stadens torg med anpassad stenläggning och nya grönytor. Länsstyrelsen har mot bakgrund av förekomsten av fornlämningar i området beslutat att arbetet krävde övervakning av arkeolog. Detta skulle ske som en förundersökning i form av schaktningsövervakning.

Större delen av ytan där parken ligger avbanades med grävmaskin inför markarbetet, varvid rester av tidigare bebyggelse påträffades spridda över området. Bebyggelselämningarna var allvarligt skadade, förmodligen i samband med att parken anlades i slutet av 1800-talet och igen i samband med att fontänen anlades under 1940-talet.

Parken kom att anläggas efter det att det så kallade Sundbladiska huset brann ned till grunden år 1880. De lämningar som påträffades vid schaktningsövervakningen utgjordes delvis av lämningar efter denna byggnad, men där fanns också spår av en äldre bebyggelsefas. Då den Sundbladiska gården byggts efter den stora stadsbranden år 1776, torde detta äldre skikt vara spår av bebyggelsen som blev lågornas rov detta år. Av fynd som påträffades i de avsatta lagren bland annat på den gamla gårdsbeläggningen kan man datera dessa byggnadslager tillbaka till åtminstone sekelskiftet mellan 1600- och 1700-tal. Det är fullt möjligt att delar av bebyggelsen från denna fas går tillbaka till stadens etablering under 1640-talet.

Sammanlagt fanns spår efter tolv konstruktioner som i svårt skadat skick var resterna efter åtta byggnader och gårdsplanens beläggning. I ett av husen fanns några enstaka träsyllar kvar efter golvet. I övrigt fanns ytterst lite trä bevarat. Några mer omfattande lämningar efter det Sundbladiska huset påträffades inte heller. Där fanns fyra mindre fundament till spisar eller kakelugnar som kan ha ingått i detta hus. I övrigt förefaller uppstädningen efter branden ha varit omfattande och noggrann. Det kan ha berott på att man ville anlägga parken och därför måste ta bort det mesta av brandresterna och grundstenarna.

Inledning

Askersunds kommun planerade att utveckla torgparken norr om stadens torg med anpassad stenläggning och nya grönytor. Konsultföretaget VAP har på uppdrag av Askersunds kommun tagit fram ett förslag på utformning av parken.

Länsstyrelsen har mot bakgrund av förekomsten av fornlämningar i området meddelat Askersunds kommun att arbetet krävde övervakning av arkeolog. Detta skulle ske som en förundersökning i form av schaktningsövervakning.

I samband med de arkeologiska arbetena i Askersund kom vi i kontakt med flera intresserade och kunniga askersundsbor. Intresset var allmänt stort för vad vi gjorde där och vad vi hittade. Ett särskilt tack

till Leif Linus Larsson för all intressant information och för att jag fått kopior på flera gamla 1800-talsfotografier. Tre av dem har jag tagit med i denna rapport och de har varit till mycken hjälp i arbetet med att ordna de arkeologiska iakttagelserna.

Arkeologgruppen i Örebro AB fick i uppdrag av Länsstyrelsen i Örebro län att utföra schaktningsövervakningen. Askersunds kommun svarade för kostnaderna.

Bakgrund och kulturmiljö

Det har vid ett flertal tillfällen utförts arkeologiska undersökningar inom fornlämningen Askersund 187:1. Dessa har utförts både inne på tomter och i gatumark samt vid tillgänglighetsanpassningar av torget (Grälls 1992; Bergold 1996; Grälls & Ramström 1997; Rommedal 2006; Karlenby 2012, 2014). Vid schaktningsövervakningar år 2012 och 2013 inom det nuvarande torget framkom två tidigare torgbeläggningar. Det understa torget var äldre än branden som år 1776 ödelade en stor del av Askersund (Karlenby 2014).

Inom platsen för torgparken har ingen tidigare arkeologi utförts. År 1880 brann den dåvarande Sundbladskas gården ned till grunden och istället för att åter bebygga tomten anlades en park på platsen (Haugard 1940:202f). Denna finns kvar än idag och det är i samband med nu aktuellt ärende som den ska få en ansiktslyftning.

Kort om Askersunds historia

Askersund fick stadsrättigheter år 1643. Dessförinnan hade platsen fungerat som en köping eller marknadsplats åtminstone från slutet av 1500-talet. Askersunds kyrka omnämns i ett brev från påven redan år 1314. Gustav Vasa lär ha besökt Askersund år 1550 och bestämt att orten skulle bli en handels- och marknadsplats (Haugard 1940:15f). Därifrån skulle järn skeppas ut från Lerbäcks bergslag och Åmmeberg.

Askersund anlades i sin nuvarande form åren efter stadsrättigheterna. Drottning Kristinas förmyndarregering beslutade att en stad skulle anläggas på platsen år 1643 och detta beslut ratificerades av drottningen år 1647 (Haugard 1940:19). En vacker och symmetrisk stadsplan upprättades enligt tidens mode och smak och till stora delar kom staden att anläggas efter denna. Det tillsattes särskilda personer som skulle tillse att ingen bröt från planen, då man byggde upp staden.

Torget var planerat och byggdes på den plats där det ligger än idag. På alla fyra sidor omges det av gator (Storgatan, Stöökagatan, Väderkvarnsgatan och Sundsbrogatan). Detta gör att torget ser ut att vara något större än de cirka 50 meter i sida som det egentligen är. Tidigare förefaller stenläggningen ha varit densamma på gator och torg, varför

Figur 2. Fotografi längs Storgatan mot torget i Askersund, taget någon gång på 1860–70-talet. I borte delen av torget skymtar det västra hörnet av den Sundbladska gården.

en mer sammanhängande yta bildades. Vid undersökningar i Storgatan påträffades den gamla gatans beläggning, som varit av likadan kullersten som fanns på torget (Romedahl 2006).

Vid arkeologiska undersökningar på torget år 2012 och 2014 kunde spår av två tidigare, stenlagda torg iakttas på olika nivåer under nuvarande torg (Karlenby 2014).

Bebyggelsen runt torget har i olika utsträckning och vid olika tider påverkats av de återkommande bränder som Askersund utsatts för. Eldsvådor var vanliga händelser i gamla svenska städer. Bebyggelsen var vanligtvis av trä och all uppvärmning, matlagning och belysning skedde med öppen eld. De svenska trästäderna var olyckor på väg att hända.

I Askersund har flera bränder härjat. Mest känd torde den stora stadsbranden år 1776 vara, då större delen av staden brann ned till grunden. Vid torget brann bland annat det gamla rådhuset ned.

Omedelbart efter branden påbörjades byggnationen av det som senare kom att kallas Sundbladska gården och som sedan brann år 1880, varefter den än idag befintliga torgparken anlades. Från en eldsvåda till en annan, alltså.

Branden i den Sundbladska gården

Den 17 december år 1880 blåste det storm från väster. På kvällen utbröt eld i den så kallade Sundbladska gården (se figur 2–3). Den sträckte sig längs hela nordsidan av torget längs Stöökagatan och upptog samma markyta som nuvarande torgpark (Haugard 1940:202).

Figur 3. Vy längs Stöökagatan med resterna av den nedbrunna Sundbladska gården skymtande till vänster i bild. Foto taget år 1880.

Elden började hos en specerihandlare i huset, som på nedre våningen hade ett oljelager. Elden fick snabbt grepp om det torra virket i det över hundraåriga huset, som hade uppförts omedelbart efter den stora förödande branden år 1776.

Brandens förlopp var så hastigt att många av de boende i huset med knapp nöd hann ta sig ut. Hela torget var belamrat med husgeråd, varor och lösöre som förts ut från affärer och bostäder. Förloppet påskyndades av det faktum att vinden var öppen under taket (1940:203).

Vid tvåtiden på natten hade man lyckats begränsa elden, men enligt en artikel i Askersunds Tidning hade hela den östra delen av stan riskerat att bli lågornas rov, om inte vinden mojnade under kvällen. På rådhusets vind hade man med vattenhinkar bekämpat små eldunga som riskerade att slå upp, då gnistor föll igenom tegeltaket. Frampå natten blev det 25 grader kallt, varför vattnet frös i vattenslangarna (1940:203f). Det uppfördes aldrig något nytt hus, utan staden anlade istället en park på platsen (1940:204).

Syfte och frågeställningar

Uppdraget innebar att utföra en arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning inom fastigheten Askersund 1:1, som rymmer del av fornlämningen Askersund 187:1. Platsen avgränsades av

torget i söder, Storgatan i väster och Väderkvarnsgatan i öster. I norr ligger en modern affärsbyggnad. Området går under benämningen Askersunds torgpark.

Syftet med förundersökningen var dels att ge ett underlag för Länsstyrelsens bedömning av om tillstånd till att ta bort aktuell del av fornlämningen kunde ges, genom att klargöra fornlämningens närmare art och omfattning, dels att klargöra i vad mån en arkeologisk undersökning måste utföras av aktuell del av fornlämningen innan bygg- och anläggningsverksamhet fick ske inom området för fornlämningen. Under arbetets gång kom påträffade lämningar att dokumenteras och grävas ut i form av en slutundersökning, efter samråd med Länsstyrelsen.

Arbetet skulle minst innefatta en bedömning av förekomst av kulturlager och deras karaktär och ålder samt bedömning av förekomsten av anläggningar, deras typ, antal och ålder. En bedömning av fyndmaterialets sammansättning, antal och ålder skulle också göras liksom en bedömning av fornlämningens bevarandegrad inom torgparken. Därmed skulle också en rumslig avgränsning av fornlämningen göras inom exploateringsområdet. Slutligen skulle bedömning göras av vilken typ av aktiviteter som låg bakom kulturlager, anläggningar och fynd som påträffades vid förundersökningen.

En bedömning av fornlämningens vetenskapliga kunskapsvärde skulle göras för att avgöra i vilken utsträckning som en arkeologisk undersökning av bevarade delar av fornlämningen skulle kunna bidra med ny och meningsfull arkeologisk kunskap.

Metod och genomförande

Förundersökningen genomfördes som en schaktningsövervakning, det vill säga att Arkeologgruppen närvarade vid schaktningsarbeten inom ytan. Till att börja med förväntades endast mindre ytor komma att beröras i samband med anläggningsarbetena, men det framstod snart att i stort sett hela ytan skulle komma att beröras. Detta innebar att sammanlagt tio dagar åtgick till bevakning samt dokumentation och undersökning av påträffade arkeologiska lämningar.

När det framkom arkeologiska lämningar vid arbetena stoppade arkeologen temporärt schaktningen för att arkeologisk dokumentation skulle kunna utföras. Därefter återupptogs schaktningsarbetena. Då större eller mer komplexa lämningar framkom avbröts arbetet för samråd med Länsstyrelsen. Arbetet genomfördes med skiktvis avbaning med maskin ner till eventuella lager, anläggningar eller konstruktioner som mättes in och dokumenteras skriftligt i plan samt fotograferades. För att bedöma eventuella kulturlagers och konstruktioners karaktär, funktion samt eventuell datering rensades de och mättes in med RTK-GPS och registrerades i Intrasis 3. Anläggningarna dokumenterades med beskrivningar och med fotografier.

Figur 4. Vy över Torgparken från väster efter det att det mesta av gräsmattor och plattläggning avlägsnats. Centralt i bilden syns en av stenläggningarna från den gamla gårdsplanen (K11). Foto från väster av Arkeologgruppen AB.

Endast ett fåtal av lämningarna behövde avlägsnas i samband med anläggningsarbetena, framförallt de redan tidigare kraftigt skadade partierna i den norra delen av området. Därför ligger merparten av anläggningarna kvar under den nyanlagda parken.

Beskrivning av dokumentation och insamling av fynd

Dokumentationen genomfördes med digital inmätning av schakt och påträffade arkeologiska kontexter, fynd och prover. Beskrivningar av arkeologiska kontexter, konstruktioner och anläggningar, gjordes skriftligt. Samtliga kontexter att mättes in digitalt. I de fall mer omfattande stenkonstruktioner påträffades som stensyllar, spisfundament och stenläggningar, lodfotograferades dessa för att i efterhand digitaliseras i ArcGIS. All inmätning skedde i SWEREF 99 TM.

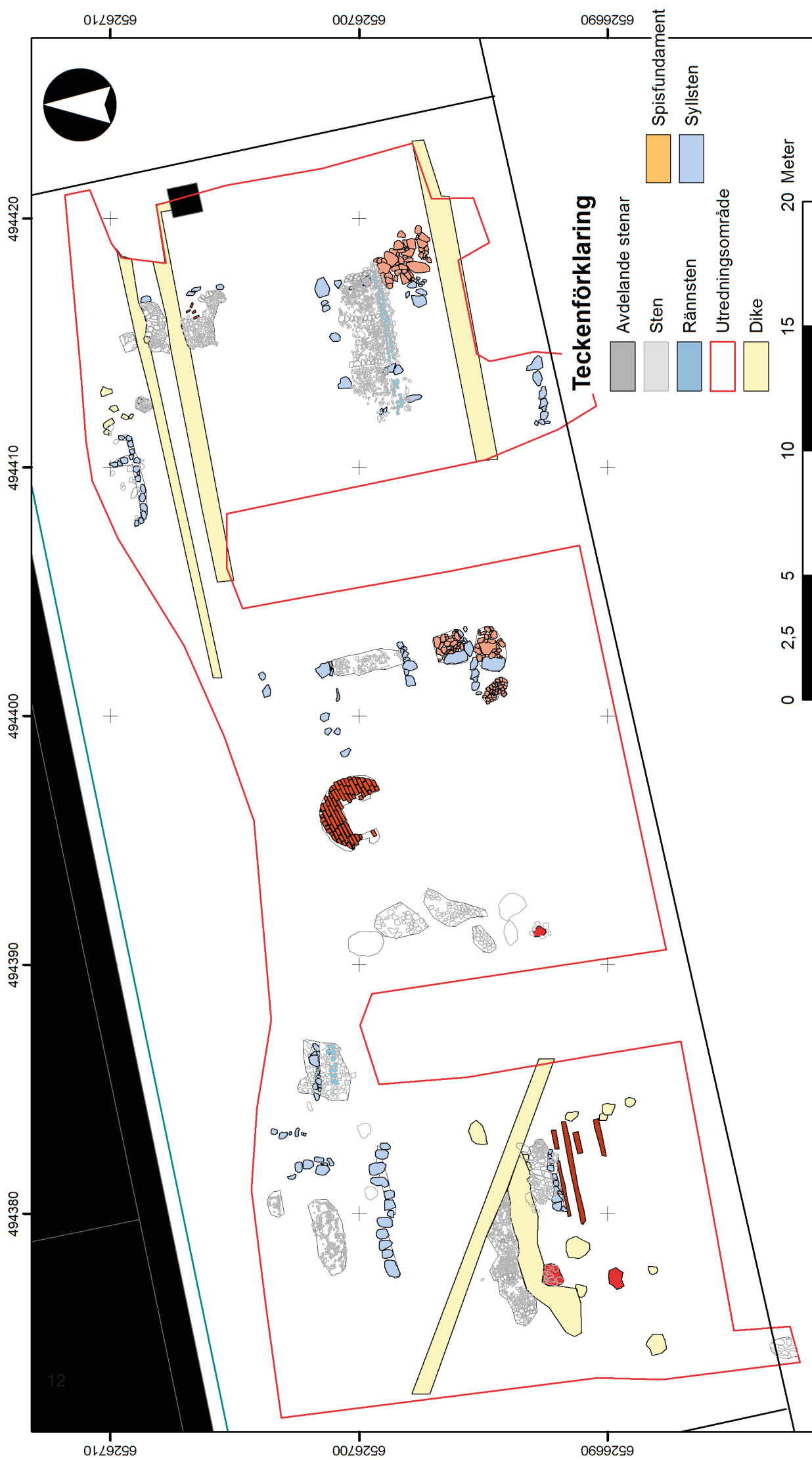
Anläggningar och konstruktioner fotograferades med digitalkamera. De som krävde mer detaljerad dokumentation för tolkning och redovisning dokumenterades även med planritning i skala 1:20. Daglig säkerhetskopiering gjordes av det digitala dokumentationsmaterialet.

Figur 5. Den första kartan över Askersund från år 1643. Denna ritades innan staden byggdes och ska i vissa detaljer ses som en plan över hur man tänkte sig staden än som en korrekt karta.

Resultat

Schaktningsarbete sades först ske i begränsad omfattning och endast mindre ytor inom parken skulle påverkas samt att schaktningen inte skulle nå ett större djup. Vid arbetets genomförande framgick med tiden att en betydande del av ytan skulle bli föremål för grävarbeten och att de på flera ställen nådde ner till bevarade lämningar från tidigare bebyggelse. På några platser var man även tvungen att ta bort lämningar av byggnader och stenläggningar.

Figur 6. Plan över det schaktade området med påträffade konstruktioner. Skala 1:2 000.

Den totala ytan för torgparken var knappt 1 200 kvadratmeter. Det gick dock bort mindre partier där marken lämnades orörd på grund av träd och elledningar samt ett parti med en terrasserad gångväg utanför butikerna i huset längs områdets norra sida. Detta innebar slutgiltigt att 736 kvadratmeter blev föremål för arkeologisk övervakning och därmed förknippad undersökning.

Området var mycket skadat, sannolikt i samband med anläggningsarbetena för parken under sent 1800-tal och vid ombyggnader under 1940-talet. Detta innebar att lämningar från tidigare bebyggelse var sporadiskt bevarade. Även senare aktiviteter kan ha påverkat, bland annat anläggandet av den "uteplats" som fanns i parkens östra del.

Den naturliga grunden var sand och detta lager fanns över hela ytan, antingen direkt exponerat under matjord och omrörda massor eller under bevarade anläggningar och husgrunder. Marken har ursprungligen sluttat något åt söder, vilket inneburit att lämningarna i den norra delen utsatts för större skada än de som finns i den södra delen.

Områdesbeskrivning

Schaktet kan delas in i tre delar, avskilda av två ytor som lämnades orörda för att skydda träd som växte på platsen (se figur 6). Ytan redovisas nedan uppdelad på ett östligt område, ett mellanparti och ett västligt område.

DET ÖSTRA OMRÅDET

I den östra delen av schaktet fanns överst gräs – och inom en betydande del – en anlagd uteplats med cementplattor. Under gräset fanns ett 0,2 meter tjockt lager med matjord och därunder 0,2 meter med omrörda massor som innehöll byggnads- och brandrester. Under uteplatsen fanns ett upp till 0,3 meter tjockt sättsandslager. I den norra delen av detta hade man – på grund av att marken sluttade något åt söder – grävt djupare och avlägsnat eventuellt bevarade arkeologiska lämningar. I den södra delen var emellertid dessa bevarade.

Under det omrörda lagret fanns ett tunt skikt (0,05 meter) sotblandad lera. Detta kan möjligen vara spår efter släckningsförsök år 1880. Under detta fanns i den södra delen en bevarad stenläggning, rester efter en gårdsplan (konstruktion K1). På denna fanns ett tunt, brunaktigt, organiskt lager som vid framrensningen avgav en omisskännlig lukt av hästgödsel. I denna påträffades dekorerad keramik, kritpipsskaft och en del spik. Detta torde utgöra ett avsatt lager från stenläggningens brukningstid. Keramiken kunde dateras till tiden för sekelskiftet år 1700.

Inom samma område fanns en stensyll samt ett fundament för en större spis eller ugn i områdets sydöstra hörn (se figur 13–14). Dessa låg stratigrafiskt över den stenlagda gårdsplanen. Troligen utgjorde stensyll och spisiröse rester efter den år 1880 nedbrunna Sundbladiska gården. Stenläggningen bör alltså vara spår av den tidigare bebyggelsen.

I övrigt utgjordes de bevarade delarna av mindre partier av byggnader, främst stenläggningar och stensyllar.

DET MITTERSTA OMRÅDET

Mittpartiet var i det närmaste helt förstört i samband med anläggandet av fontänen från 1940-talet. Även i samband med etableringen av den första parken på 1880-talet hade ytan tagits i anspråk för en fontän (se figur 6 och 25). Fundamentet till denna återfanns vid schaktningsövervakningen (A1023). I den västra och östra delen fanns bebyggelse-lämningar bevarade. Mitt på ytan ligger den stora fontän som byggdes år 1943 till minne av 300-årsminnet av stadens grundande. Strax norr om denna fanns bevarat fundamentet till den första lilla fontänen som placerades i parken i slutet av 1800-talet. I figur 25 kan man se fontänen i all sin prakt på ett fotografi från omkring förra sekelskiftet.

I mittpartiets sydöstra del fanns ett spis- eller kakelugnsfundament för tre enskilda eldstäder med gemensam skorstensstock (se figur 6 och 15). Strax norr om denna konstruktion fanns spår efter en stenlagd gård och fragmentariska syllstensrader.

I den västra delen av mittpartiet fanns ett par större stenskodda stolphål, som förmodligen haft funktion i någon av byggnaderna. I det stora hela är mittpartiet kraftigt skadat och det är svårt att identifiera olika bebyggelsefaser. Utifrån lämningarna i det östra partiet kan man i alla fall dra den slutsatsen att det har funnits åtminstone två olika bebyggelsefaser i området, åtskilda av den stora stadsbranden år 1776.

DET VÄSTRA OMRÅDET

I väster finns lämningar efter syllsten och stenlagda gårdsytor. Ett större (i sammanhanget) område låg i den södra delen och utgjordes av en husgrund representerad av en syllstensrad, träreglar från ett golv samt ett par stolphål (K12). Invid detta – och förmodligen samtida – fanns en stenlagd yta om 6x3 meter (K11).

I områdets norra del fanns flera starkt fragmenterade delar av syllstensrader och ett mindre parti med stenläggning och en vattenränna.

Byggnadskonstruktioner

Som nämnts ovan, var lämningarna ganska skadade och möjligheten att reda ut vilka byggnader som det fanns spår efter och hur gårdarna varit uppdelade har varit svårt och inte framgångsrikt i alla tillfällen.

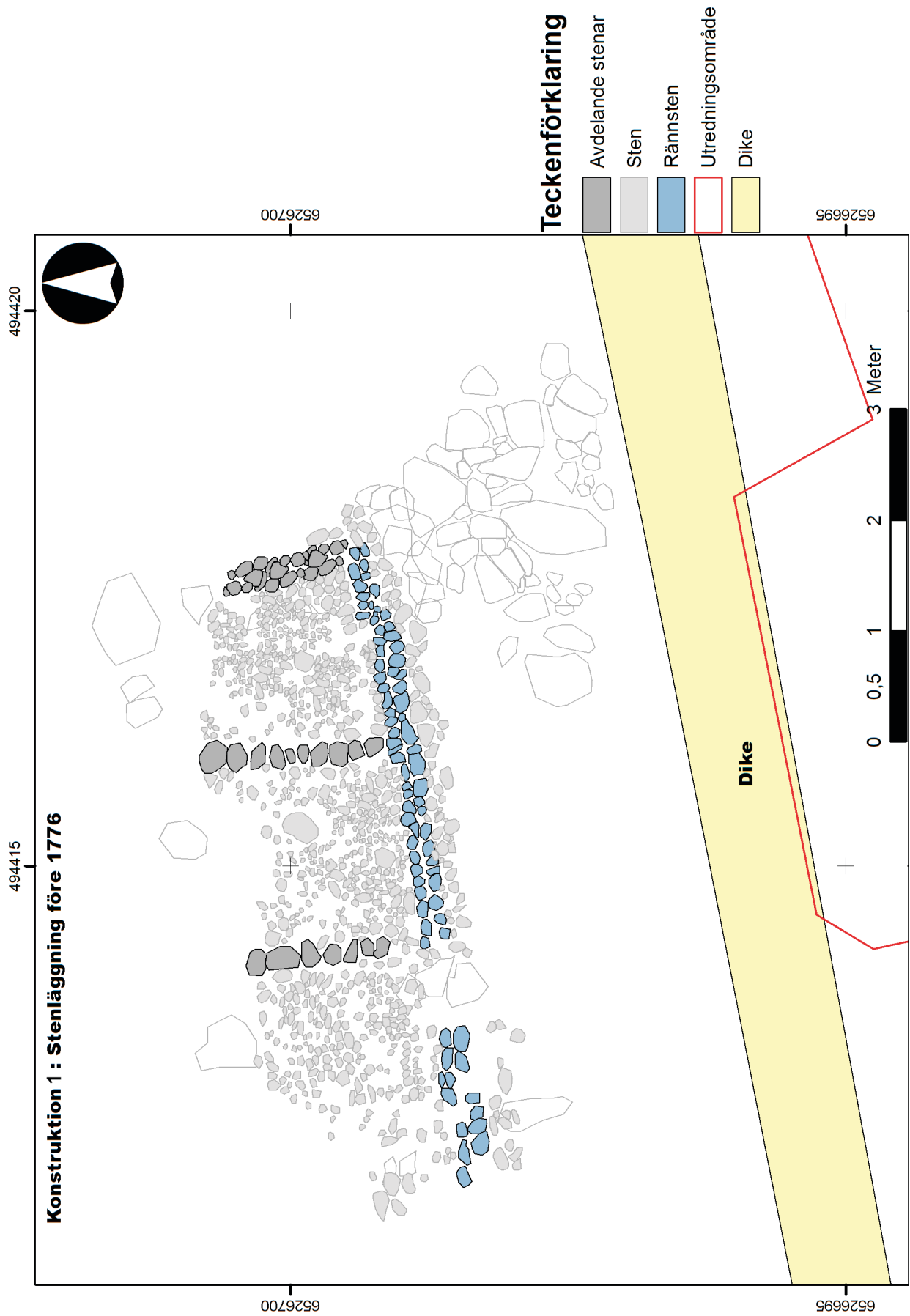

Figur 7. Vy över det västra området från öster. På den avbanade ytan ses K11 och K12, stenläggning och husgrund. Foto från öster av Arkeologgruppen AB.

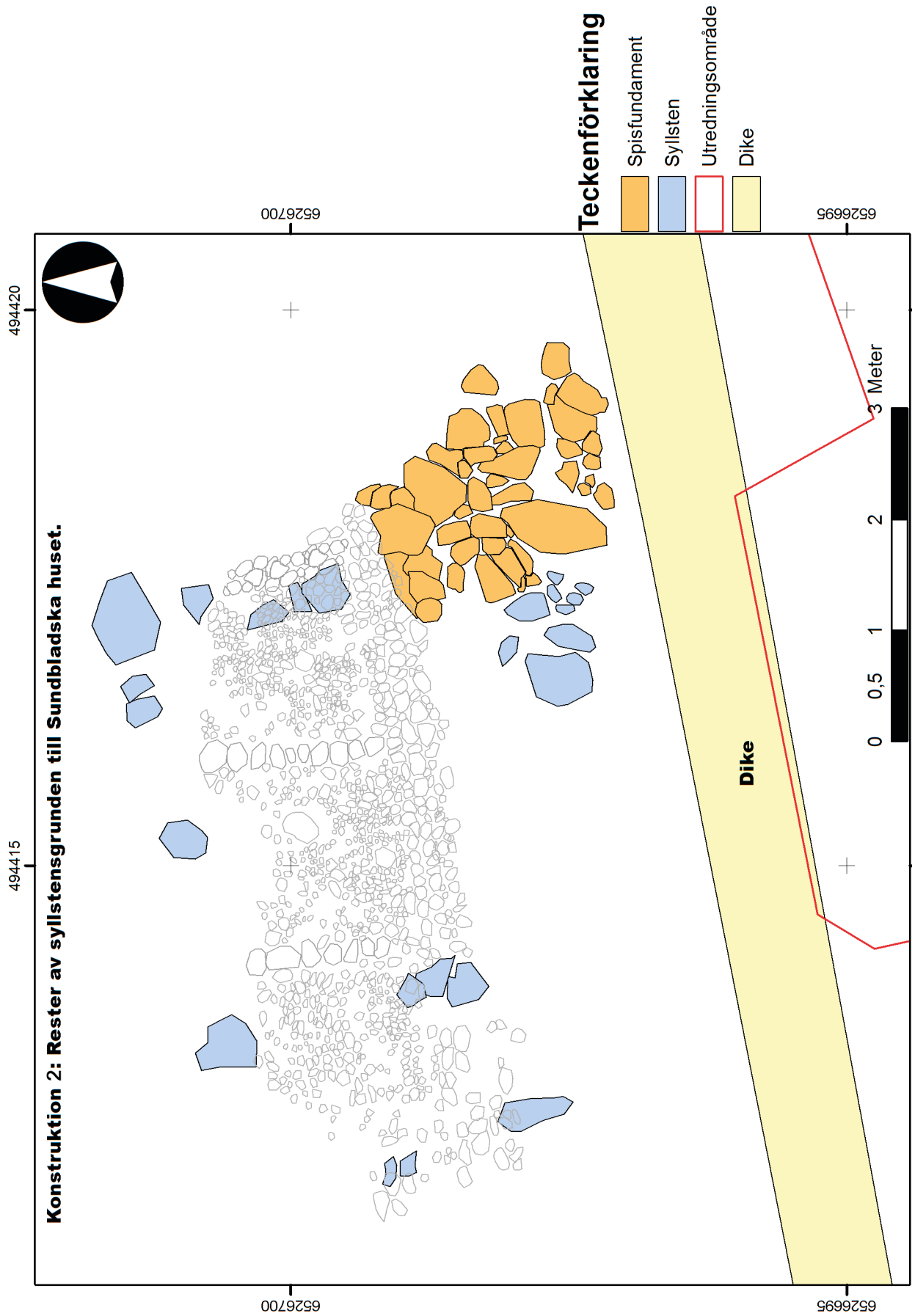
STENSYLL

Stensyllar visar på förekomst av byggnader. Sammanlagt har tio stycken mer eller mindre välbevarade syllar påträffats och de representerar åtminstone åtta byggnader. I ett fall fanns en stensyll överlagrande en äldre stenläggning (K1a–K2); dessa torde representera två nivåer av bebyggelse. Det rör sig förmodligen om en övre syllrest som blivit kvar efter den Sundbladiska gården och en stenläggning från en tidigare bebyggelsefas. Denna bör ha föregått branden år 1776, då den Sundbladiska gården bör ha byggts strax efter branden. Till K1a bör också läggas den stensyll som framkom längs med torgets kant i söder, K1b. Denna har också en något avvikande riktning som sammanfaller med K1a.

Stensyllen förhåller sig till två olika riktningar, där K1 och K9 har en något avvikande riktning som ligger mer i nord-syd/öst-väst, medan övriga byggnader har en riktning som drar lite åt sydväst-nordöst. De senare tillhör förmodligen Sundbladiska gården och utgör den senare bebyggelsefasen på platsen. Hus K1 och K9 skulle i så fall vara spår efter bebyggelsen från före 1776 års brand. En liknande förändring kunde iakttas vid undersökningarna på torget år 2012 och 2013. Det äldre torget hade en mer öst-västlig riktning (Karlenby 2014).

Figur 8. Plan över K1a med stenläggning och vattenränna. Skala 1:100.

Figur 9. Plan över K2 med spisfundament och enstaka kvarvarande syllsten från Sundbladskas gården. Skala 1:100.

Figur 10. Vy öster över stenläggningen (K1a) och spisfundamentet (ingår i K2). Vid foto-graferingstillfället var syllstenarna avlägsnade. Fotomontage av Arkeologgruppen AB.

SPIS- OCH UGNSFUNDAMENT

Två spisfundament påträffades, i K2 respektive K7, varav det senare bestod av tre stycken mindre fundament som legat centrerat kring en gemensam murstock. Dessa torde ha utgjort fundament till kakelugnar. De har varit placerade i hörnet till var sitt rum. Det fjärde hörnet verkar ha saknat värmekälla eller så har detta skadats av efterföljande arbeten. Även spisorset i K2 var relativt litet och kan ha fungerat som fundament till en kakelugn.

TRÄKONSTRUKTIONER

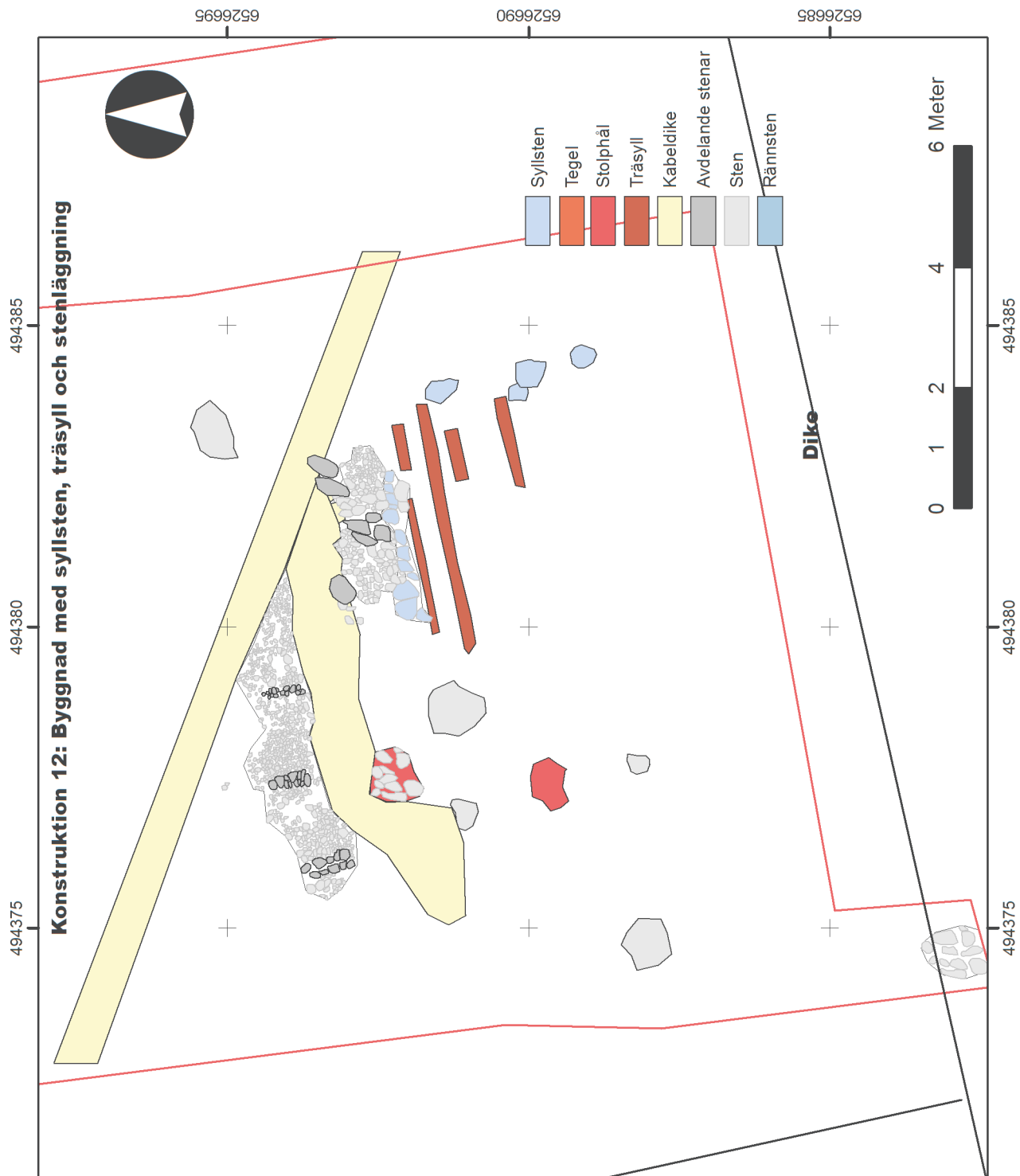
Trä var förvånansvärt dåligt bevarat och förekom bara på ett par platser. Det var endast i konstruktionen K12, där ett antal regler från trägolvet fanns bevarade. Dessa var bevarade till en längd av 5 meter och

Figur 11. Innanför en stensyll tillhörig den västra delen av den Sundbladska gården, fanns rester efter golvsyll av trä. De var kraftigt förmultnade och utgjorde de enda betydande spåren efter träbyggnaderna. Foto från sydöst av Arkeologgruppen AB.

låg i öst-västlig riktning parallellt med stensyllen i huset K12. Grundstenarna och träsyllen utgjorde rester efter en och samma byggnad. Av deras riktning att döma kommer de möjligen från den senare bebyggelsefasen, det Sundbladiska huset.

I övrigt fanns endast mindre partier med trä-fnas som inte bildade några särskilda konstruktionsdetaljer. Det var uppenbart att de tillhörde de tidigare byggnaderna på platsen, men inte hur och på vilket sätt de ingått.

Figur 12. Plan över stenläggning (K11) och husgrund (K12) i den västra delen av området. Skala 1:100.

STENLÄGGNINGAR OCH GÅRDSPLANER

Inom hela ytan fanns spår efter gårdsplanen som inhägnats av husen mot gatan på tre sidor (mot torget och Stöökagatan, Storgatan och Väderkvarnsgatan). Gården har ursprungligen varit helt kringbyggd med byggnader på alla fyra sidor. Längs den norra sidan har uthus och mindre ekonomibyggnader legat vägg i vägg med motsvarande byggnader på granntomten.

Gårdens kullerstensbeläggning var genomgående konstruerad som torget utanför, med en kullerstensläggning avbruten av rader med större, flata stenar (Karlenby 2014). Det är noterbart att stenläggningarna alla förefaller höra ihop med den tidigare fasen, den som föregått branden år 1776. Det kan ses på att stenläggningen K11, där de indelade raderna med större, flata stenar är orienterade mer i nord-syd än den yngre bebyggelsen.

Spåren av stenläggning kan svårigen knytas till Sundbladskas husets gårdsplan, i alla fall att den skulle ha konstruerats som en del av yngre fasen. Man kan ha återanvänt den redan befintliga, äldre stenläggningen. Man kan ha ansett den gamla gårdsbeläggningen var fullt funktionsduglig även för den nya bebyggelsen, även om den inte låg vinkelrätt mot husen. En rejäl uppstädning var allt som behövdes.

Identifierade byggnader och fasindelning

De arkeologiska lämningarna var mycket skadade och spridda över ytan. Det syntes ändå ett system mellan dem som antyder att de kan knytas till ett antal olika byggnader. Det som i första hand kan hjälpa oss att fastställa olika byggnader är syllstensraderna och deras riktning. Den allmänna riktningen på byggnaderna var, inte helt oväntat, nord-sydlig längs Storgatan och Väderkvarnsgatan och öst-västlig längs Stöökagatan och längs tomtgränsen mot nästa gård i norr. I ett fall finns en tydlig stratigrafisk uppdelning (K1a–K2) där syllsten från det Sundbladskas huset överlagrar en äldre stenläggning.

I övrigt förefaller de flesta syllraderna höra till den yngre skedet, enbart K9 – ett mindre hus längs den norra längan – visar ett avvikande läge.

Det går att föra de olika huslämningarna till antingen fas 1 (före branden år 1776) eller fas 2 (efter branden). Fas 2 avslutas med branden i det Sundbladskas huset (år 1880). Förutom stratigrafin mellan K1 och K2 kännetecknas de olika faserna av mindre skillnader i riktning. Vid torgundersökningarna år 2012 och 2014 kunde man iaktta att det undre torget som föregick 1776 års brand låg något vridet i öst-sydöstlig riktning i förhållande till det senare torget (Karlenby 2014). På motsvarande sätt kan vi se att flera av de inom torgparken påträffade konstruktionerna inte löper helt parallellt med nuvarande gator och torg, utan följer riktningen på det gamla torget.

Figur 13. Detalj av stenläggningen K1a och spisfundamentet i K2, där det tydligt syns att det senare överlagrar det tidigare. Foto från sydöst av Arkeologgruppen AB.

Figur 14. Detalj av vattenrännan där man tydligt ser syllstenen från det Sundbladiska gården som överlagrar stenläggning och vattenränna. Foto från väster av Arkeologgruppen AB.

Ett tydligt exempel har vi i den kortare syllstensraden som ligger precis invid parkens södra kant, mot torget (K1b). Denna har en tydlig östsyd-öst-västsydvästlig riktning och torde därför räknas till den första fasen.

Fasindelningen och fynden

Det fanns ett förhållandevis stort fyndmaterial. Det kunde okulärt och översiktligt delas upp i två grupper. Grupp 1 innehöll fynd som här-rörde från brandtillfället år 1880, det vill säga hushållsföremål som var brandskadade och fragmenterade, det rörde sig främst om keramik: rödgods, fajans och porslin som kunde dateras genom typ till 1800-talets andra hälft. Ett exempel gör glasberlocken på omslaget, som visar en dam med typisk håruppsättning från 1870-talet.

Grupp 2 innehöll fynd som hade att göra med det dagliga livet, som naturligt avsatts på gårdsplanen och inne i husen. Här fanns främst en grupp av keramik med typologisk datering till övergången från 1600-tal till 1700-tal samt en bit in i sistnämnda århundrade. Detta material torde ha en terminus ante quem vid branden år 1776. Här finns ett varierat material med dekorerat rödgods i form av skålar och fat som var vanliga under 1600- och 1700-tal. Fynd av kinesiskt porslin är också typiskt för tiden, kanske främst 1700-talet. Det visar också på en högre-ståndsmiljö, något som kanske inte är så oväntat för en bebyggelse vid stadens torg. Kritpipeskaft förekom på flera platser inom ytan, men kan inte dateras närmare än 1700-tal.

Ett ovanligt fynd framkom på den västra delen av yta. Det rör sig om ett benformat järnföremål med platta ändar. Den ena änden har en nästan svampliknande form, som om någon bankat på den. Det är förmodligen också vad som hänt. Föremålet är ett så kallat fältstäd (Karls-son 2015:101f). Dessa användes för att skärpa upp redskap som knivar, yxor och liar. Man bar det med sig på åkern och i skogen – och uppenbarligen också hemma på gårdsplanen. Det går tyvärr inte att datera, men kan ju kanske höra ihop med bygget som måste ha följt på branden 1776.

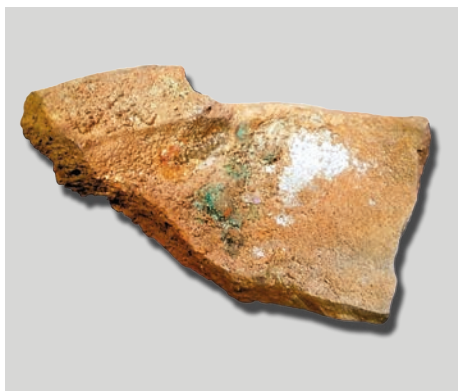
Figur 15. Rödgoods och fajans.
Foto av Arkeologgruppen AB.

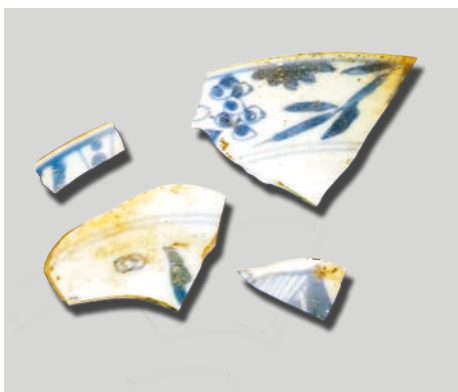
Figur 16–18. Rödgoods med dekor av grönt och vitt (piplera). Foto av Arkeologgruppen AB.

Figur 19. Två hänklar från skålar.
Foto av Arkeologgruppen AB.

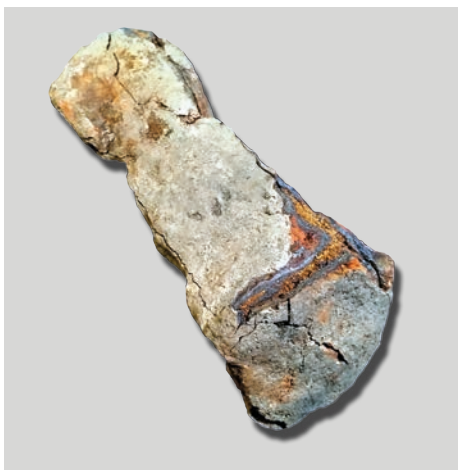
Figur 20. Del av ett rödgodskärl som förmodligen haft den typiska dekoren med grön och vit färg som kraftigt skadats vid sekundär upphettning. Troligen handlar det om ett kärl som funnits i ett hus som brann vid 1776 års brand. Foto av Arkeologgruppen AB.

Figur 21. Små skärvor av kinesiskt porslin, 1700-talet. Foto av Arkeologgruppen AB.

*Figur 22. Kritpipeskaft.
Foto av Arkeologgruppen AB.*

*Figur 23. Fältstäd funnet på ytan.
Foto av Arkeologgruppen AB.*

En tolkning av bebyggelsen i kvarteret

Fas 1 – före branden år 1776

Bland de lämningar som påträffades vid schaktningarna kan endast en anläggning anses säkert ha hört till fas 1. Det rör sig om den stenläggning som låg i den sydöstra delen av parken och ett fragment av samma stenläggning i nordöst (K1a och K3). Till dessa kan förmodligen det fragment av enstensyll längs med Stöökagatan läggas (K1b). Riktningen på denna och stenläggningarna samt de uppdelande raderna med flata stenar i stenläggningen är belägna mer mot norr än lämningarna från fas 2.

Avgränsningen mot söder av K1a bestod av en vattenränna. Denna överlagrades av syllsten från grunden till det Sundbladiska huset (se figur 13). Även stenar från spisfundamentet (K7) överlagrade stenläggningen. Fynd som påträffades i det avsatta lagret direkt över stenarna bestod bland annat av keramik som kan dateras till slutet av 1600-talet och början av 1700-talet.

Avgränsningen mot öster, både i K1a och K3, var skarp och hade förmodligen tillkommit då stenläggningen anlades mot husväggen. Därigenom visar den på byggnadens inre vägg. Trots attstensyll saknas (förutom K1b) kan man alltså fastställa väggens läge för detta hus. Den yttre väggen kan bedömas ha legat några decimeter innanför torgets gräns mot gatan och i en något mer nordsydlig/östvästlig riktning än senare bebyggelse (se figur 24 för rekonstruktion).

Ytterligare en konstruktion – K9 – kan sannolikt räknas till det tidigare skedet. Det rör sig om en fragmenterad syllstenkonstruktion bestående av den västra och södra sidan av en mindre byggnad. Den ligger längs den norra gränsen av tomten, varför det är troligt att det rör sig om en ekonomibyggnad av något slag. Utmed dess södra vägg finns också en rest av gårdstenläggningen med ett parti av en vattenränna. Både byggnad och vattenränna antyder en mer öst-västlig utsträckning och har därmed samma riktning som K1a-b och K3.

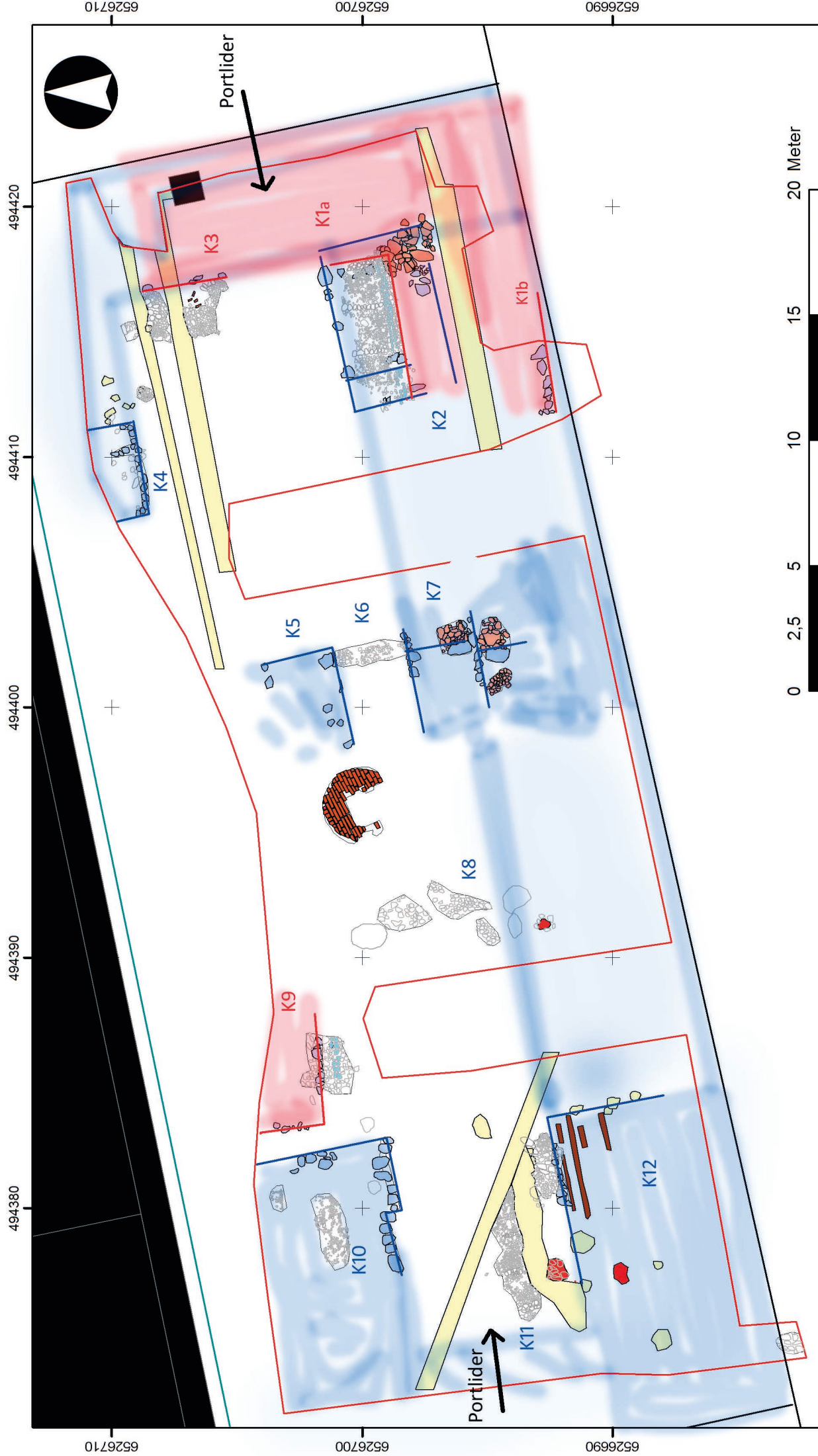
Ett par stolpar i K12 kan inte tillskrivas någon självklar funktion i denna byggnad, varför det är möjligt att de tillhör ett äldre skede.

Fas 2 – spår efter den Sundbladiska gården

Den Sundbladiska gården började anläggas omedelbart efter branden år 1776, varför gränsen mellan fas 1 och 2 med säkerhet kan fastställas till denna tidpunkt. Precis som torgundersökningarna avslöjade brandspår från 1776 års brand (Karlenby 2012, 2014) utgör stadsbranden en absolut tidpunkt för fasindelning i större delen av Askersunds arkeologiska lager. Detta är kanske inte så konstigt, då stora delar av staden ödelades och fick byggas upp från grunden igen.

Figur 24a. Tolkning av byggnadsdetaljer som kan ge en bild av hur bebyggelsen varit belägen. Två faser har identifierats – en äldre markerad med röda streck och en yngre markerad med blå streck. För teckenförklaring i övrigt, se figur 6.

Figur 24b. Impressionistisk tolkning av bebyggelsen under de två faserna (äldre röd, yngre blå). Den diffusa färgläggningen har använts för att inte ge en allt för stark känsla av att detta är säkra belägg. De mörkare partierna har dock tydligare koppling till de påträffade lämningarna. Notera den något annorlunda riktning som de äldre lämningarna har i förhållande till de yngre. För teckenförklaring i övrigt, se figur 6.

Figur 25. Ett foto från slutet av 1800-talet då Torgparken var nyanlagd. Mitt på ytan syns en liten gjutjärnsfontän, som år 1943 ersattes med den större och pampigare fontänen som står på platsen än idag. Notera de små och förmodligen nyplanterade träden, som står kvar än idag, men nu betydligt större och med vida kronor som skuggar dagens park.

Efter branden den 18 december 1880

Uppstädningen efter branden måste ha varit omfattande och noggrann. Det kan ha berott på planerna att anlägga en park och att man därför måste ta bort det mesta av brandresterna och grundstenarna. Möjligen har de senare använts vid uppförandet av nya byggnader på annan plats i Askersund. Huggna stenar, som byggnaden torde ha vilat på, var hårdvaluta och kunde säkert återanvändas trots att de utsatts för eldsvåda.

Arbeten inom parken skedde igen år 1943 då den nuvarande fontänen placerades på plats. Mindre arbeten har även senare kommit att genomföras i parken, bland annat en plattsatt uteplats i den östra delen och nedläggandet av elkablar för belysning.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Uppdraget innebar att utföra en arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning inom fastigheten Askersund 1:1, som rymmer del av fornlämningen Askersund 187:1.

Syftet med förundersökningen var dels att ge ett underlag för Länsstyrelsens bedömning av om tillstånd till att ta bort aktuell del av fornlämningen kunde ges, dels att klargöra i vad mån en arkeologisk undersökning måste utföras av aktuell del av fornlämningen innan bygg- och anläggningsverksamhet kan ske inom området för fornlämningen.

Arbetet skulle minst innefatta en bedömning av förekomst av kulturlager, deras karaktär och ålder samt bedömning av förekomsten av anläggningar, deras typ, antal och ålder. En bedömning av fyndmaterialets sammansättning, antal och ålder på lämningarna skulle också göras liksom en bedömning av fornlämningens bevarandegrad inom torgparken. Därmed skulle också en rumslig avgränsning av fornlämningen göras inom exploateringsområdet. Slutligen skulle bedömning göras av vilken typ av aktiviteter som låg bakom kulturlager, anläggningar och fynd som påträffades vid förundersökningen.

En bedömning av fornlämningens vetenskapliga kunskapsvärde skulle göras för att avgöra i vilken utsträckning som en arkeologisk undersökning av bevarade delar av fornlämningen skulle kunna bidra med ny och meningsfull arkeologisk kunskap.

De arkeologiska insatserna blev avsevärt mer omfattande än vad som tidigare förväntats. Arbetet sades före undersökning komma att begränsas till några mindre ytor och schakt som skulle grävas för att åtgärda ledningar och gångvägar. Vid genomförandet visade sig i stort sätt hela ytan komma att beröras av schaktningar ner till 0,3 meter; vilket motsvarade den nivå där arkeologiska lämningar påträffades.

Alla påträffade anläggningar rensades fram, mättes in och dokumenterades. Endast i undantag kom dessa att tas bort i samband med byggnadsarbetena och huvudparten av påträffade konstruktioner och anläggningar ligger idag kvar under den nyanlagda parken. Arbetet skedde i form av en arkeologisk undersökning, efter samråd med Länsstyrelsen.

Genom att ytan kom att avbanas och undersökas i sin helhet, var det möjligt att besvara de frågor som Länsstyrelsen ställt upp i förfrågningsunderlaget om lämningarnas karaktär, typ, antal och ålder samt bedömning av förekomst och fyndmaterialets sammansättning liksom en bedömning av fornlämningens bevarandegrad inom torgparken.

Genom undersökningen skulle också göras en bedömning av lämningarnas vetenskapliga värde, vilket också var möjligt genom arbetets omfattning. Då lämningarna var hårt skadade av bland annat parkarbetena kan lämningarnas vetenskapliga värde bedömas som relativt lågt.

Det var möjligt att till delar fånga spåren av två bebyggelsefaser, varav den senare utgjordes av den så kallade Sundbladiska gården, som brann 1880. Ett mindre men typiskt fyndmaterial kunde knytas till den äldre fasen och placerade denna i övergången mellan 1700- och 1800-tal. Det var dock inte möjligt att avgöra någon funktionsuppdelning mellan olika delar av husen – möjligen med undantag för de mindre uthusliknande byggnaderna längs tomtens norra sida. Merparten av anläggningarna ligger kvar under nyanlagd parkmark och kan – om nya arbeten planeras inom området – bli föremål för förnyade arkeologiska insatser.

Arkeologgruppen AB bedömer att de arkeologiska insatserna vid den arkeologiska kontrollen har möjliggjort att svara på de frågor som Länsstyrelsen ställt upp och att mål och syfte har uppfyllts.

Referenser

Tryckta källor

- Bergold, H. 1996. *Merkurius*. Närke, Askersund, kv Mercurius 1. Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet UV Stockholm rapport 1996:41. Stockholm.
- Grälls, A. 1992. *Närke, Askersund, kvarteret Mercurius 1*. Arkeologisk förundersökning. Riksantikvarieämbetet UV Stockholm rapport 1992:26. Stockholm.
- Grälls, A & Ramström, A. 1997. *1600–1700-talslämningar i kvarteret Sjötullen*. Arkeologisk förundersökning. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar, UV Stockholm, Rapport 1997:5. Stockholm.
- Haugard, J. 1940. *Askersundiana*. Littorin Rydén Boktryckeri, Örebro.
- Karlenby, L. 2012. *Torg på torg*. Schaktningsövervakning på torget i Askersund, RAÄ 187:1, Askersunds socken, Närke. Arkeologgruppen AB rapport 2012:09. Örebro.
- Karlenby, L. 2014. *Torgundersökningar i Askersund - Schaktningsövervakningar åren 2012-13*. RAÄ Askersund 187:1, Askersunds socken, Närke. Arkeologgruppen AB rapport 2014:08. Örebro.
- Karlsson, C. 2015. *Förlorat järn – det medeltida jordbrukets behov och förbrukning av järn och stål*. Jernkontorets bergshistoriska skriftserie 49. Ingår i Acta Universitatis Agriculturae Sueciæ 2015:38. Uppsala.
- Romedahl, H. 2006. *Askersunds torg. Två stratigrafiskt åtskilda horisonter vid Askersunds Torgs västra sida*. Närke, Askersunds stad, RAÄ 187. Arkeologisk slutundersökning. Riksantikvarieämbetet, UV Bergslagen rapport 2006:12. Örebro.

Arkivalier

- Lantmäterimyndigheternas arkiv (1882K-A):
Geometrisk karta över Askersund år 1643.
- Fotografier från det gamla Askersund, från Leif Linus Larssons arkiv, Askersund.

Tekniska och administrativa uppgifter

Landskap	Närke
Län	Örebro
Kommun	Akersund
Socken	Askersund
Fastighet	Askersund 1:1
Fornlämningsnummer	Askersund 187:1

Projektleddning	Leif Karlenby
Personal	Nina Balknäs Helmut Bergold Leif Karlenby Johnny Rönngren

Undersökningstid	2015-04-09 till 2015-05-25
Exploateringsyta	2 500 m ²
Undersökt yta	900 m ²
Koordinater	X 6526700 Y 494400
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Länsstyrelsens diarienummer

431-4728-2014

Arkeologgruppens projektnummer

2014_45

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Tillvaratagna fynd förvaras i väntan på fördelning hos Arkeologgruppen AB.

Bilagor

Bilaga 1. Lista över arkeologiska objekt: konstruktioner

K1A OCH K1B

Stenläggning i fas 1, delvis markerande husvägg i söder och öster. Vattenränna längs sydvägg.

Syllsten för byggnad längs kanten mot torget. Förmodligen sydlig yttervägg till samma byggnad.

K2

Syllsten och spisorösa från överlagrande byggnad (över K1a-b). tillhör fas 2: Sundbladiska gården.

K3

Syllsten för byggnad längs västra kanten av husvägg. Byggnad kan vara samma som K1a-b, flygel längs Väderkvarnsgatan. Fas 1.

K4

Stensyll från uthus- eller ekonomibyggnad. Sydväggen 4 meter lång, bredd okänd, då huset går utanför grävt schakt. Fas 2.

K5

Rest av stensyll till mindre byggnad, cirka 5x3 meter stor. Ligger i riktning överensstämmande med hus i fas 2.

K6

Rest av gårdsstenläggning mellan K5 och K7. Det bildas en smal passage mellan dessa byggnader och kanske har gården varit uppdelad i en västlig och en östlig del. Fas 2?

K7

Syllsten samt spisfundament (kakelugnsfundament) (A1568, A1694, A1719, A1766) Fas 2. Bildar en inre rumsindelning med fyra rum.

K8

Sex mindre ytor med rester av gårdsstenläggning. Ingår även ett stolphål. Fastillhörlighet okänd.

K9

Mycket fragmentariska spår av syllsten till ett mindre ekonomi- eller uthusbyggnad, minst 5x3 meter stor. Belägen vid den norra tomtgränsen. Till husgrunden hör en rest av gårdsstenläggning och en vattenränna. Riktningen gör att huset hör till fas 1.

K10

Stensyll till större byggnad, förmodligen ekonomibyggnad eller stall/ladugård. Har förmodligen legat på den norra sidan av ett portluder in från Storgatan. Bevarad storlek 6x6 meter, men huset har sannolikt varit större. En utbyggnad avslutar husets södra vägg. Stenläggning inne i byggnaden talar kanske för att det rör sig om ett stall eller vagnslider.

K11

Stenlagd gårdsplan, möjligen har den fortsatt ut genom portluder åt väster. Stenläggningen delas av sentida dike. I den norra delen finns avdelande rader med flata stenar i nord-sydlig riktning. Riktning som hus i fas 2.

K12

Syllstensrader och träsyll till trägolv inne i huset bildar spår efter ett hus mot torget. Bevarad storlek 8x5 meter, men byggnaden har förmodligen sträckt sig ut till gatan både i väster och söder, så det bör ha varit 13x7 meter stort. Tillhör fas 2 och utgör förmodligen del av Sundbladskas gården (se huset i den bortre delen av torget i figur 2).

Bilaga 2. Lista över arkeologiska objekt:
anläggningar och topografiska objekt

A716 Husgrund. Stensyll med fyllning.	T973 Dike.
A728 Stenar i och i anslutning till A716.	T1016 Kabeldiken.
A784 Grop med stenar eller stolphål	A1023 Tegelfundament för den tidigare gjut- järnsfontänen.
T795 Stenar i A784.	T1075 Tegelsten ingående i A1023.
T809 Ensam sten.	A1085 Husgrund.
T817 Ensam sten.	A1095 Stenläggning invid A1085. (ommätt)
T824 Ensam sten.	T1120 Stenar i husgrund A1075.
T832 Ensam sten.	A1129 Stenläggning.
T839 Stenläggning.	A1262 Husgrund.
T898 Ensam sten.	T1269 Sten i hus A1262.
T908 Ensam sten.	A1380 Sten i hus A1262.
T920 Ensam sten.	A1402 Stolphål.
T939 Sten i A839.	A1414 Stenpackning.
T849 Sten i A839 + dike.	A1444 Stenläggning.

A1453

Syllsten. (ev. husgrund)

A1462

Stensyll, 1,7x0,4 meter stor, yttre husgrund mot eventuell innergård. Stenar med flat ovansida 0,4-0,6 meter stora, 0,2 meter hög.

A1568

Stensyll, 2x0,3-0,4 meter stor, 0,15-0,20 meter hög. Innervägg, flata rektangulära stenar tätt sammanfogade. Omger tre spisfundament (se A1694, 1719, A1766).

A1694

Spisfundament, 1,2x1,0 meter och 0,1 meter högt. Väl avgränsat i norr, söder och väster. I öster saknas husets syllsten. Vällagd yta med 0,2-0,3 meter stora stenar. I väster finns en större sten.

A1719

Spisfundament, 1,7x1,2 meter stort och 0,1-0,3 meter högt, beläget söder om stensyll (A1568). Stort mittenblock 0,7 meter, stadig fundamentsten i väster, 1,0 meter stor. Övriga stenar 0,2-0,3 meter, flata på ovansidan.

A1766

Spisfundament, 1,1x0,5-0,6 meter stort, 0,1 meter högt. Oval samling runda stenar, 0,1-0,2 meter stora.

A1792

Stenläggning. Mycket skadad.

A1819

Ensam sten. Hörnsten? 1,3 meter i diameter.

A1837

Stolphål, 0,8x0,7 meter stort. Stenskott med 0,2-0,5 meter stora stenar, snedställda runt en mittsten.

A1911

Stensamling, spridda 0,1-0,2 meter stora stenar. Otydlig begränsning.

A1920

Stenläggning, 2x1 meter stor. Mitt i anläggning fanns ränna med två rader "V-ställda" stenar. Invid fanns också del av en syllstensrad. Genomgående 0,1-0,3 meter stora stenar.

A1921

Ränna (i A1920).

A1949

Stensyll, längs med ränna (A1921). Består av stenar 0,1-0,5 meter stora.

A1979

Stensyll. Fem stenar i rad, 1,3x0,6 meter lång, nord-sydlig riktning. Bestod av flata stenar 0,3-0,6 meter stora.

A2063

Stensyll, stenar 0,3-0,5 meter. Placerad i nord-sydlig riktning bredvid A1979.

